

MỘT THỜI VÀ NHỮNG KỶ NIỆM

*TS. Nguyễn Quán**

Mỗi dịp kỉ niệm ngày thành lập ngành Thống kê 6/5/1946, những người đã từng là cán bộ thống kê như chúng tôi không khỏi bồi ngùi, xúc động. Đối với cá nhân tôi, sau gần bốn chục năm làm việc ở Tổng cục Thống kê, gần bó "nghịệp và duyên" thống kê, trong tôi vẫn đầy ắp những kỉ niệm vui buồn về tình đồng chí, đồng nghiệp, tình người, tình với những con số..., và những bận khoăn, trăn trở với nghề. Xin chia sẻ cùng quý độc giả một số kỉ niệm của tôi gắn với những giai đoạn trưởng thành của Ngành.

Cuộc điều tra thống kê được Đảng và Nhà nước quan tâm nhất:

Điều tra thống kê là một phương pháp thống kê quan trọng để thu thập các số liệu thống kê, nhất là khi chuyển sang nền kinh tế thị trường và hội nhập quốc tế. Ngay từ năm 1947, trong tác phẩm "Sửa đổi lề lối làm việc" với bút danh XYZ, Bác đã nói đến phải điều tra nghiên cứu "việc gì cũng phải điều tra rõ ràng, cẩn thận và phải làm đến nơi đến chốn"⁶; tại Đại hội Đảng lần thứ hai (1951), Tổng Bí thư Trường Chinh trong Báo cáo về Luận cương Cách mạng Việt Nam có đoạn "Phải tiến hành điều tra, thống kê những tài nguyên và tài sản quốc gia và những khả năng kinh tế của ta"⁷. Trong các cuộc điều tra thống kê, nhất là các cuộc Tổng Điều tra dân số (TĐT) thường nhận

được quan tâm đặc biệt của Đảng và Nhà nước vì quy mô của cuộc TĐT, vì tác dụng vô cùng to lớn của các chỉ tiêu thu thập đối với toàn bộ nền kinh tế, quốc phòng và an ninh,... TĐT lần thứ nhất⁸, là cuộc TĐT có nhiều các văn bản chỉ đạo nhất, Ban Bí thư Trung ương Đảng đã có tới 3 Chỉ thị, 2 Thông tri, và một Hội nghị để chỉ đạo cuộc TĐT này; Chính phủ soạn thảo 1 Nghị định, 1 Quyết định, 1 Chỉ thị, 6 Thông tư và 1 Thông báo liên quan trực tiếp đến tổ chức thực hiện cuộc TĐT; Bác Hồ trong buổi gặp gỡ cán bộ, nhân dân tỉnh Lạng Sơn ngày 23 tháng 2 năm 1960 đã nói về lý do tại sao phải có cuộc TĐT, nội dung của cuộc TĐT và nhiệm vụ của cán bộ và nhân dân phải hưởng ứng cuộc TĐT⁹ và bài nói chuyện này ngay sau đó đã đăng trên Báo Nhân Dân; lại được biết sau cuộc TĐT kết thúc, Bác Hồ đã cho gọi cán bộ trong Văn phòng Ban Chỉ đạo TĐT vào Phủ Chủ tịch cùng xem phim với Bác.

* Nguyên chuyên viên Vụ Thống kê nước ngoài và Hợp tác quốc tế, TCTK

⁶ XYZ, *Sửa đổi lề lối làm việc*, Nhà Xuất bản Sự thật, Hà Nội, 1959, tr.50.

⁷ Văn kiện Đảng toàn tập, tập 12, Nhà Xuất bản Chính trị Quốc gia (xuất bản lần thứ hai), tr. 130

⁸ 0 giờ ngày 1 tháng 3 năm 1960

⁹ Nguyễn Quán, "Bác Hồ và Thống kê", *Thông tin Khoa học Thống kê* số 2/2006

Có lẽ đứng hàng thứ hai, chính là cuộc họp do đồng chí Nguyễn Lam thay mặt đồng chí Lê Thanh Nghị chủ trì cuộc họp có sự tham gia của các đồng chí đứng đầu Ủy ban Kế hoạch Nhà nước, Bộ Nội Thương, Ngoại Thương, Tài Chính, Ngân hàng Nhà nước, Ủy ban Khoa học Kỹ Thuật Nhà nước, Tổng cục Thống kê (đồng chí Nguyễn Đức Dương - Tổng cục trưởng, Nguyễn Mẫn - Vụ trưởng Vụ Tổng hợp và Nguyễn Quán - cán sự Vụ Tổng hợp) vào cuối năm 1972 để hoàn tất hồ sơ thiệt hại chiến tranh do Đế quốc Mỹ gây ra ở miền Bắc từ ngày 5 tháng 8 năm 1964 đến cuối tháng 12 năm 1972¹⁰.

Trách nhiệm cao nhất:

Yêu cầu số liệu thống kê là phải chính xác, đầy đủ, kịp thời. Có lẽ ai đã theo nghiệp thống kê đều thấu hiểu nỗi vất vả để có các số liệu thống kê đáp ứng yêu cầu trên. Không chỉ vất vả mà có khi phải đổi bằng máu, nhất là trong các năm tháng đế quốc Mỹ đánh phá ác liệt ở miền Bắc, và chiến tranh ở miền Nam. Chúng tôi còn nhớ, vào năm 1967, Tổ Thống kê thiệt hại chiến tranh (thuộc Vụ Thống kê Tổng hợp) nhận được báo cáo của Chi cục Thống kê Nam Hà xin điều chỉnh giảm một người mất tích trong trận ném bom của máy bay Mỹ đánh sập toàn bộ nhà Bưu điện thành phố Nam Định so với báo cáo một tháng trước đó. Sau này, chúng tôi mới được biết sở dĩ có điều chỉnh này là do một cán bộ bưu điện đã được cứu sau một thời gian bị mắc kẹt trong tầng hầm của tòa nhà bị đánh sập này. Tuy chỉ là bớt một, nhưng rõ ràng ở đây phải thấy trách nhiệm của những cán bộ thống kê Nam Hà.

¹⁰ Nguyễn Quán, “Căn hầm của Ủy ban”, Tạp chí Kinh tế và Dự báo, tháng 12 năm 2005

Một cuộc điều tra nhanh nhất (trong điều kiện những năm đầu 70):

Khoảng 10 giờ sáng vào khoảng tháng 10 năm 1974, đồng chí Trần Đức Nguyên - Vụ phó Vụ Thống kê Tổng hợp (sau này là Trợ lý của Thủ tướng Phan Văn Khải) nhận được nhiệm vụ của Tổng Cục trưởng tổ chức một cuộc điều tra cấp tốc về nguồn lương thực còn có ở nông thôn do Phó Thủ tướng Lê Thanh Nghị yêu cầu, sau 5-7 ngày phải có Báo cáo kết quả điều tra. Với yêu cầu và thời gian trên, chúng tôi quyết định xây dựng phương án điều tra một số tỉnh có sản lượng lương thực nhiều, kết hợp với các số liệu liên quan khác, như kết quả các phương án ăn chia lương thực của các hợp tác xã nông nghiệp, sản lượng lương thực các tỉnh, số liệu thu mua lương thực và được “tiếp cận” với số liệu tuyệt mật về dự trữ lương thực. Phương án điều tra được trực tiếp lãnh đạo Tổng cục chỉ đạo và thông qua, sau đó được bộ phận văn thư đánh máy và in rô-nê, chọn cán bộ của các Vụ tham gia (Vụ Tổng hợp, Nông nghiệp, Đời sống dân cư) và ngay chiều tối hôm đó các tổ điều tra tỏa đi các địa phương bằng xe đạp, bằng ô tô. Đồng thời qua điện thoại liên hệ với các Phòng Thống kê huyện mà các tổ điều tra sẽ đi qua trên đường đến Chi cục Thống kê để thông báo nội dung điều tra và khoảng thời gian tổ điều tra sẽ đến (thời đó gần như Phòng Thống kê các huyện chưa có điện thoại, mà phải dùng chung của Ủy ban huyện đóng gần đấy). Tổ chúng tôi được phân công điều tra tại Nghệ An. Khoảng 11 giờ đêm, chúng tôi đến huyện Quỳnh Lưu. Cùng làm việc với chúng tôi không chỉ có cán bộ Phòng Thống kê huyện Quỳnh Lưu mà có cả đồng chí Bí thư huyện ủy. Sau khi làm việc ở đây, chúng tôi đi tiếp đến Chi cục Thống kê Nghệ An

khoảng 4 giờ sáng hôm sau (lúc này, nhiều Chi cục Thống kê vẫn còn ở nơi sơ tán, ở nhà dân, tất nhiên không có điện, không có máy tính ngoài bàn tính gậy - như của các ông lang bán thuốc bắc). Chuyển đi vất vả của chúng tôi thực ra không thấm gì với Tổ đi Quảng Bình. Với sự nỗ lực của các địa phương và các ngành, đúng 5 ngày sau, Tổng cục Thống kê đã có báo cáo lên Chính phủ. Sau này chúng tôi mới được biết, những thông tin của cuộc điều tra đã góp một phần nhỏ để Đảng và Nhà nước nắm được lượng lương thực – một nhu yếu phẩm quan trọng cho chiến thắng Mùa Xuân 1975. Về phương pháp luận của cuộc điều tra này, chúng tôi đã có bài đăng trên Tạp chí Thống kê 1976.

Một sơ suất không đáng có:

Đầu năm 1977, trong buổi làm việc tại 40E Ngô Đức Kế - TP Hồ Chí Minh, giữa Tổng Cục trưởng Tổng cục Thống kê Hoàng Trình và Chủ tịch Ủy ban Điều tra tội ác của Đế quốc Mỹ ở Việt Nam, Luật sư Phạm Văn Bạch. Tại cuộc họp này, hai đồng chí quyết định phải tiến hành cuộc điều tra để có số liệu về số người chết và bị thương do chiến tranh từ sau Hiệp định Giơ-ne-vơ (tháng 7/1954) đến 30 tháng 4 năm 1975 từ Ví tuyến 17 trở vào của cả hai phía cùng số người chết và bị thương do bom, đạn, mìn từ 1 tháng 5 năm 1975 đến 30 tháng 6 năm 1977. Cùng với đồng chí Hà Ngọc Quế - chuyên viên của Ủy ban Điều tra, suốt đêm và buổi sáng hôm sau, chúng tôi đã xây dựng xong phương án điều tra để đến chiều hôm sau hai đồng chí lãnh đạo hai ngành ký. Trong quá trình xây dựng phương án điều tra, do cùng ở 40E Ngô Đức Kế, nên nhiều lần đồng chí Hoàng Trình đã trực tiếp chỉ đạo. Rất may, hai ngày sau đó có một lớp

tập huấn điều tra công thương nghiệp, điều tra tài sản, với sự tham gia của các Chi cục Thống kê các tỉnh phía Nam, chúng tôi đề nghị Ban tổ chức lớp tập huấn dành cho 2 giờ để phổ biến phương án điều tra này. Khi bắt đầu triển khai, phổ biến phương án điều tra cho các Chi cục Thống kê, chúng tôi mới phát hiện một sơ suất không đáng có là trong phương án không có phần nói về kinh phí điều tra. Có lẽ do hoàn cảnh lúc đó, trong không khí đầy hứng khởi sau thống nhất đất nước, trong điều kiện bao cấp, cán bộ và nhân dân còn phải ăn bo bo (theo định suất), và có lẽ do các quy chế tài chính lúc đó, cho nên các Chi cục Thống kê dù mới thành lập vẫn xin được một số kinh phí nhất định để tiến hành cuộc điều tra. Nhân đây, phải nói tới vai trò của hai thủ trưởng hai cơ quan, vì sau khi “sự đã rồi”, chúng tôi đã báo cáo và đồng chí Phạm Văn Bạch đã đề xuất “phân công”: Anh Hoàng Trình có trách nhiệm làm việc với Ủy ban các tỉnh miền Trung và Tây Nguyên, do Anh Trình thời chống Pháp hoạt động ở vùng này, còn Anh Phạm Văn Bạch - nguyên Chủ tịch Ủy ban Kháng chiến - hành chính Nam Bộ chịu trách nhiệm làm việc với các tỉnh Nam bộ để xin kinh phí điều tra. Có lẽ do có những “phép màu” nên cuộc điều tra đã có những kết quả nhất định.

Vẽ biểu đồ thống kê phục vụ Thường vụ Hội đồng Chính phủ:

Những năm cuối thập niên 70 và đầu thập niên 80, bên những niềm vui thống nhất đất nước, đất nước ta gặp muôn vàn khó khăn khôi phục đất nước sau chiến tranh, đất nước vẫn bị Mỹ cấm vận,...Thường vụ Hội đồng Chính phủ thường xuyên họp bàn để giải quyết các vấn đề “quốc kế dân sinh”.

Theo gợi ý của Thủ tướng Phạm Văn Đồng, Văn phòng Chính phủ cần cung cấp kịp thời các thông tin thống kê bằng các biểu đồ thống kê. Tổng cục Thống kê được sử dụng một không gian nhất định trong ngôi đình lớn sau tòa nhà Chính phủ (đi lối Bách thảo vào, sau này ngôi đình này đã bị dỡ bỏ và thay vào đó là xây một trụ sở của Chính phủ). Tổng cục giao cho Vụ Tổng hợp chủ trì có sự tham gia của các đơn vị khác trong Tổng cục. Một mặt, chúng tôi sang Văn phòng Chính phủ đo đạc từng cái cột, khoảng cách giữa các cột trong không gian cho phép để “thiết kế” các dãy biểu đồ sẽ treo ở đây, nhằm tạo thuận lợi cho Thủ tướng và các đồng chí trong Thường vụ có thể nắm bắt các thông tin kinh tế mấy ngày qua. Mặt khác, xác định các chỉ tiêu cần phải có với định kỳ 5 ngày một lần, như: diện tích cấy lúa, diện tích thu hoạch và sản lượng thu hoạch, sản lượng điện, than, xi măng; nhập khẩu xăng, dầu, lương thực; khối lượng vận chuyển một số mặt hàng thiết yếu theo một số cung đường, như Hà Nội - Sơn La, Hải Phòng - TP Hồ Chí Minh,...; và Tổng cục bàn bạc với một số ngành cũng như giao nhiệm vụ cho các đơn vị trong Tổng cục để có thể bảo đảm có số liệu 5 ngày một lần của các chỉ tiêu trên. Thế là, với chúng tôi: anh Đặng Gia Khánh (sau này là Trưởng Đại diện Văn phòng II của Tổng cục Thống kê ở 40E Ngô Đức Kế), anh Nguyễn Văn Chính (sau này là Vụ trưởng Vụ Tài khoản Quốc gia), họa sỹ Tú Quyên, anh Trần Điệp và tôi cứ tối hôm trước đã thức thâu đêm để vẽ biểu đồ cho bằng xong để sớm hôm sau chúng tôi kịp mang các biểu đồ sang treo tại ngôi đình này.

Chúng tôi làm "ngoại giao nhân dân":

Mặc dù năm 1977, nước ta đã là thành viên của Liên hợp quốc, nhưng nước ta vẫn bị Mỹ cấm vận (đến năm 1995, Mỹ mới bỏ cấm vận với nước ta). Chính vì vậy, việc đi học, nghiên cứu dù là lĩnh vực thống kê (dường như ít mang tính chính trị) vào những năm cuối thập kỷ 70 và thập kỷ 80 của thế kỷ XX vẫn còn nhiều phiền hà về các thủ tục và những quy định của nước đến hoặc của tổ chức quốc tế tài trợ. Chính vì vậy, năm 1983 chúng tôi được cử đi học một lớp đào tạo về thống kê ở Tashken (Liên Xô) do UNDP tổ chức. Chúng tôi phải ký vào một văn bản do UNDP đưa ra với cam kết trong thời gian học không được làm chính trị.

Trong buổi học đầu tiên, các học viên của 16 quốc gia theo học phải lần lượt giới thiệu sơ lược lý lịch của mình. Sau khi các học viên Việt Nam tự giới thiệu, tự nhiên trong lớp có tiếng xì xào, và một học viên ở Châu Phi hỏi: “Không có học viên ở Sài Gòn à?”. Lúc đầu chúng tôi cho đây là một sự khiêu khích, nhưng sau khi trao đổi với học viên các nước (Ba Lan, Rumania, Myanma) mới biết rằng nhiều bạn học viên ở một số nước hoàn toàn chưa biết nước Việt Nam đã thống nhất với thủ đô là Hà Nội. Phải làm gì đây để các bạn biết được điều này? Rất may, ngày 30-04 vẫn lên lớp, tôi có nói với 2 nữ thành viên trong đoàn hãy mặc áo dài đi học, thế nào trong lớp và cả giảng viên và học viên sẽ ngạc nhiên và hỏi. Đúng như vậy, tôi đã “trở tài” với vốn tiếng Anh nghèo nàn của mình để giải thích: “Sau ngày 30-04-1975, đất nước Việt Nam đã thống nhất và kể từ năm 1976, nước Việt Nam chính thức mang tên Nước Cộng hòa Xã hội Chủ nghĩa Việt Nam với Thủ đô là Hà Nội.

Ôi, một thời và những kỷ niệm!